

1994

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

OKULLARDA KRİZ VE KRİZE MÜDAHALE

Okul Yöneticisi ve Öğretmen Kılavuzu

Bu yayın Keçiören Rehberlik ve Araştırma Merkezi tarafından “Okullarda Kriz ve Krize Müdahale” kapsamında 2021 yılında basılmıştır. Tüm yayın hakları Keçiören Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğüne aittir. Ücret ile satılmaz.

Çalışma Ekibi:

Mesut TORAMAN

Gökhan ALTINTAŞ

Dr. Selda SAKIZCIOĞLU

Fahri UZUN

Gönül AKGÜL

Ebru OKUL

Bu kitapçık Keçiören Rehberlik ve Araştırma Merkezi Okul Aile Birliği tarafından yaptırılmıştır.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

İnsanlar kadar kurumlar da gelecekle ilgili bilgileri olabildiğince doğru bir şekilde kestirebilme ihtiyacı duymaktadır. Bu gereksinme, geleceği sadece merak etmek değil aynı zamanda geleceğe yön verme çabaları içinde bilimsel ve teknik yöntemleri kullanma isteğiyle birleşmektedir.

Her kurumda olduğu gibi okullarımızda da birey (öğretmen, öğrenci, veli, idareci), doğal afet (sel, deprem, yangın, kar yağışı), ekonomik nedenler (ailenin veya okulun maddi krizleri) ve çevresel (okuldaki kavga ve saldırılar, okuldan birisinin ölümü, intihar, cinsel istismar) kaynaklı krizler olabilmektedir.

Keçiören Rehberlik Araştırma Merkezi tarafından okul yöneticisi ve öğretmenlerimize yönelik hazırlanan “Okullarda Kriz ve Krize Müdahale” konulu kılavuzda olası krizler ve krize müdahale yolları anlatılmıştır.

Kılavuzun hazırlanmasında emeği geçen başta kurum müdürü Mesut TORAMAN ve Keçiören Rehberlik Araştırma Merkezi Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Bölümü çalışanlarından Gökhan ALTINTAŞ, Fahri UZUN, Selda SAKIZCIOĞLU, Gönül AKGÜL ve Ebru OKUL’a teşekkür ederim.

Ayhan IŞIK
Keçiören İlçe Milli Eğitim Müdürü

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yaşamın her anında her insanın karşılaşılabileceği kriz durumları zamanında ve uygun müdahale edilemediğinde olumsuz ve istenmeyen sonuçlara yol açabilen, travmatik etkiler yaratabilen yaşam olaylarıdır. Bazen deprem, savaş, doğal afetler, göç gibi geniş kitleleri etkileyen bazen de ihmal-istismar, madde bağımlılığı, intihar, sevilen birinin kaybı gibi daha az sayıda insanı etkileyen olaylar günlük hayatın akışını bozabilecek, bireylerde kalıcı iz bırakabilecek kaçınılmaz kriz durumlarıdır. Günlük yaşamın normal işleyişini bozan bu tür olayları yaşamak ya da bu olaylara tanık olmak insanlarda fizyolojik ve psiko-sosyal pek çok sıkıntıya neden olmaktadır.

Günümüzdeki hızlı gelişmeler ve değişimler dikkate alındığında birçok farklı özellikteki bireyi bir arada bulunduran okullarda kriz durumlarıyla karşılaşma ihtimali kaçınılmazdır. Okul ortamında meydana gelen kriz durumları öğrencileri, tüm okul personelini ve aileleri etkileyerek yıkıcı sonuçlara sebep olabilmektedir. Bu nedenle eğitim çalışanı olarak bizlerin, okullarda her an karşılaşma ihtimalimizin yüksek olduğu krizlerle baş etmek için neler yapılabileceğimizin üzerinde durmak büyük önem taşımaktadır.

Bu kılavuz kriz ve kriz türleri, çeşitli kriz durumları ve bu durumlarda okullarda neler yapılabileceği, acil durumlarda nerelere başvurulabileceği hakkında bilgi vermek amacıyla okul yöneticilerine ve öğretmenlere yönelik hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen çalışma arkadaşlarıma teşekkür ediyor, “Okullarda Kriz ve Krize Müdahale Kılavuzu”nun okullarda görev yapan meslektaşlarımıza yararlı olmasını temenni ediyorum.

Mesut TORAMAN
Keçiören Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürü

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

Kriz Nedir?	1
Kriz Türleri	1
Krize Müdahale Nedir?	2
Okullarda Kriz ve Krize Müdahale	4
Krize Müdahale Planlama Süreci	5
Okul Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi.....	7
Okul Müdürünün Görev, Yetki ve Sorumlulukları	8
Rehberlik Servisinin Görev, Yetki ve Sorumlulukları	9
Öğretmenlerin Görev, Yetki ve Sorumlulukları	11
Okul Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibinin Kriz Anında Yapacağı Çalışmalar	13
Krize Müdahalede Öğrencilere Yaklaşım	15
Krize Müdahale Ailelere Yaklaşım.....	16
İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi.....	18
İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibinin Kriz Anında ve Sonrasında Yapacağı Çalışmalar.....	19
Kriz Durumları	21
Madde Bağımlılığı.....	21
Madde Bağımlılığında Risk Faktörleri	21
Madde Bağımlılığı Süreci	22
Madde Bağımlılığının Belirtileri	23

Madde Bağımlılığı Vakalarında Okulda Yapılması Gerekenler.....	24
Madde Kullanan Öğrenciye Nasıl Yaklaşmalı?.....	25
Madde Kullanan Öğrencinin Ailesine Nasıl Yaklaşmalı?.....	27
Madde Kullanımına Bağlı Acil Durumlarda Yapılması Gerekenler	28
İntihar	29
Risk Faktörleri	29
İntihar Vakaları İle İlgili Doğru Bilinen Yanlıklar.....	31
İntihar Düşüncesine/Girişimine Müdahale Sürecinde Dikkat Edilmesi Gerekenler	32
İntihar Vakalarında Okulda Yapılması Gerekenler	35
Ölüm ve Yas.....	37
Kayıp/Yas Durumunda Okulda Yapılması Gerekenler	39
Yakınını Kaybeden Çocuğa/Ergene Ölüm Haberi Nasıl Verilmeli?	40
Çocuk/Ergen İçin Neler Yapabiliriz?.....	42
Kayıp Sonrası Belirtiler Ne Zaman Ciddiye Alınmalı?	43
Şiddet.....	45
Şiddet İçin Risk Faktörleri	45
Şiddetin Nedenleri.....	46
Şiddetin Temel Özellikleri	47
Erken Uyarı İşaretleri.....	48

Şiddete Maruz Kalan Öğrenci İle İlgili Okulda Yapılması Gerekenler	49
Şiddet Uygulayan Öğrenci İle İlgili Okulda Yapılması Gerekenler	51
Doğal Afetler	53
Doğal Afetlerin Psikolojik Etkileri	53
Afetler Sonrasında Çocuklarla Çalışmada Temel İlkeler	55
Afetin Çocuklar Üzerindeki Etkilerine Karşı Neler Yapabiliriz?	57
Öğretmenlere Yönelik Öneriler	59
Hangi Durumlarda Ruh Sağlığı Uzmanına Başvurulmalıdır?	60
Doğal Afet Durumunda Okulda Yapılması Gerekenler	61
Psikolojik İlk Yardım (PİY) Nedir?	63
Göç	64
Göçmenlerin Yaşayabilecekleri Zorluklar	64
Göçmen Öğrencilerin Uyum Sürecinde Psikolojik Danışmanların/Rehber Öğretmenlerin Rolü	65
Ne Zaman Uzman Yardımı Almalı?	68
Okullarda Kriz Durumlarında Medya İle İletişim	68
İlçemiz İçin Aranabilecek Acil Durum Telefonları	69
Kaynakça	70

KRİZ VE KRİZE MÜDAHALE

Kriz Nedir?

İnsanların yaşamları süresince karşı karşıya kaldıkları kaçınılmaz durumlar olan duygusal krizler; bir olay ya da duruma bağlı olarak ortaya çıkan, bireyin başa çıkma becerilerini geçici olarak yetersiz kılan, yoğun bir belirsizliğin yaşandığı karmaşık bir dönemi ifade eder. Kriz, çeşitli duygusal zorlanmalar sonunda meydana gelen akut ve süresi sınırlı denge bozukluğu olarak da tanımlanabilir (Sayıl, 2000).

Kriz Türleri

Farklı kaynaklarda farklı şekillerde sınıflandırılan kriz türleri, genel olarak gelişimsel ve travmatik ya da durumsal krizler olarak ele alınmaktadır.

Gelişimsel Krizler

Gelişimsel krizler yaşamın olağan akışı içinde ortaya çıkan (Bilge ve Emir-Öksüz, 2016), bir gelişimsel evreden diğerine geçişle ve bu yeni ihtiyaçlarıyla ilgili (Ballou ve Litwack, 1998), beklendik krizlerdir (Kanel, 2003). Okuldan mezun olmak, kariyer veya iş değiştirmek, evlenmek, gebelik, çocuk sahibi olmak gibi yaşam çizgisinde meydana gelen

geçişler gelişimsel krizler olarak ele alınmaktadır (Demirli-Yıldız ve diğ., 2016).

Durumsal Krizler

Durumsal krizler bireyin ön göremediği ve kontrol edemediği, alışılmamış bir olay sonucu yaşanan krizlerdir (Bilge ve Emir-Öksüz, 2016). Bireyin biyolojik, psikolojik ve sosyal bütünlüğünü tehdit eden olaylar durumsal krizleri ortaya çıkarmakta (Demirli-Yıldız ve diğ., 2016) cinayet, tecavüz, ölüm, boşanma, hastalık, toplumsal afet gibi olaylar (Kanel, 2003) durumsal krizlere örnek olarak verilmektedir.

Kriz Müdahale Nedir?

Krizle yönelik müdahaleler, krizin olumlu ya da olumsuz sonuçlanmasının asıl belirleyicisidir. Caplan (1964) krize müdahaleyi, kriz dönemini takiben gerçekleştirilen hızlı ve kısa süreli psikolojik ilk yardım olarak tanımlamıştır. Krize müdahale; olası krizlere karşı hazırlıklı olma ve zamanında hareket ederek kriz durumlarının olumsuz etkilerini en aza indirmek için yapılan çalışmaların bir bütünüdür.

Krizle müdahale çalışmalarının etkililiği ve bütünlüğü için ciddi bir yönetim ve organizasyon sürecine gereksinim vardır.

Bu süreçte krizi tanımlamak, değerlendirmek, bireyi ya da topluluğu olabildiğince en kısa sürede önceki yaşam düzeyine döndürmek için ihtiyaç duyulan kriz yönetimi şu dört aşamadan oluşur:

Önleme; yaşam ve mekâna yönelik oluşabilecek riskleri azaltmaya yönelik çalışmalar yapmak.

Hazırlıklı Olma; risklerin oluşturacağı her tür kriz durumuna en kötü senaryoyu göz önünde bulundurarak planlama yapmak.

Müdahale; yapılan planlama doğrultusunda kriz durumunun gerektirdiği çalışmaları gerçekleştirmek.

İyileşme; kriz sonrasında ortamı eski haline getirecek önlemleri almak.

Olası bir kriz durumunda ve sonrasında her aşamanın hassas bir şekilde ele alınması, çalışmaların titizlikle yürütülmesi ve planların gözden geçirilip güncelleştirilmesi önem taşımaktadır.

Kriz yönetimi bir süreçtir. Hiçbir aşama birbirinden bağımsız değildir. Birinin eksik olması diğer aşamanın etkinliğini azaltır.

Okullarda Kriz ve Krize Müdahale

Okullarda kriz, okulun önemli bir bölümünü etkileyen, sıklıkla ciddi yaralanmalara ya da ölüme neden olan, ani ve genellikle beklenmedik olaylardır (Jones ve Paterson, 1992). Okullarda karşılaşılabilecek kriz durumları şu şekilde sıralanabilir (Uşak İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2013);

- Servis kazaları nedeniyle gerçekleşen ölümler,
- Okulda yüksek düzeyde gerginlik yaratan kavga ve saldırılar,
- Öğrencilerden birinin ya da yakınlarının ölümü,
- İntihar,
- Cinsel istismar,
- Çevrede tepki yaratacak ya da yasal işlemlere yol açacak nitelikte öğrencilere dayak atılması ya da baskı uygulanması,
- Okul çevresinden kişilerin maruz kaldığı ya da faili olduğu tecavüz olayları,
- Cinayet, rehin alma,
- Bombalı saldırılar,
- Veli ya da öğrencilerden öğretmenlere dönük fiili saldırılar,
- Okul ve çevresinde madde kullanımı gibi okul dışından da pek çok kişi ve kurumu ilgilendiren kriz durumları,
- Deprem, yangın, sel, fırtına gibi doğal afetler ile ekonomi kökenli kriz durumları.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

KRİZ MÜDAHALE PLANI AMA SÜRÜCÜ

KRİZ/TRAVMATİK OLAY

OKUL PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME, MÜDAHALE EKİBİNİN OLAY HAKKINDA BİLGİ EDİNİMESİ

İLÇE / İL PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME, MÜDAHALE EKİBİNE OLAY HAKKINDA BİLGİ VERİLMESİ

KURUM YÖNETİMİ İLE GÖRÜŞME

REHBERLİK SERVİSİ İLE GÖRÜŞME

GEREKLİ HALLERDE OKUL / İLÇE / İL EKİPLERİNİN KOORDİNASYON KURMASI

OKUL / İLÇE / İL PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME, MÜDAHALE EKİBİNİN EDİNDİĞİ BİLGİLER DOĞRULTUSUNDA OLAYA YÖNELİK ÇALIŞMALARINI PLANLAMASI

KURUM YÖNETİMİ

- *Çalışmaların Planlaması
- *Resmi İşlemler, Açıklamalar
- *Raporlar

ÖĞRETMENLER

- * Ön Bilgilendirme
- * Psiko eğitim
- *Bireysel Görüşme
- * Psikolojik Bilgilendirme ve Anlamlandırma

ÖĞRENCİLER

- * Ön Bilgilendirme
- *Psiko eğitim
- *Psikolojik Bilg. ve Anl.
- *Sınıf Temelli Müdahale
- *Grupla Psk. Dan, Bireysel Görüşme
- *Çeşitli Etkinlikler

VELİLER

- * Ön Bilgilendirme
- * Psiko eğitim
- *Bireysel Görüşme
- *Aile Ziyareti

Krizlerin kaçınılmaz olduğu yerler olan okullarda krize müdahale çalışmaları titizlikle yapılması gereken önemli görevlerden biridir (Aksoy ve Aksoy, 2003). Krize müdahalenin koruma ve önleme, destek ve iyileştirme olmak üzere iki ana faaliyet alanı bulunmaktadır. Krize müdahale, iyileştirilmesi amaçlanan sorun kronikleşmeden etkili bir şekilde uygulandığında bireyi en azından kriz öncesindeki işlevsellik düzeyine kavuşturan ve hatta daha iyiye de götürebilen, bireye gelişme şansı tanıyan bir yaklaşımdır (Sayıl, 1992).

Okullardaki krize müdahale çalışmalarının temel amaçları; öğrencilerin ve çalışanların kriz kaynaklı acı verici duygularla baş etmeleri, okula, günlük rutinlerine kademeli olarak geri dönmeleri ve eğitim faaliyetlerine yeniden başlamaları, baş etme ve problem çözme becerilerini geliştirerek kaygıyı ve paniği hafifletmek, semptomları azaltmak ve kriz deneyiminden öğrenerek, gelişerek ve güçlenerek çıkabilmeleri için destek olmaktır (Demirli Yıldız, 2018). Bu amaca üç aşamada ulaşılabilir:

- Okulda şiddet ve krizi önleyici çalışmalar yapmak.
- Acil bir durum yaşandığında olayın etkilerinin en aza indirilmesi için müdahale çalışmaları yapmak.

- Acil durum sonrası etkilenen kişilere destekleyici çalışmalar yaparak etkilenen kişilerin başa çıkma becerilerini güçlendirmek.

Krizle etkin mücadelenin ön koşulu, krize müdahale ekibinin oluşturulmasıdır. Bu nedenle okul düzeyinde krize müdahale ekibinin oluşturulmasının temel amacı; kriz öncesinde, kriz anında ve kriz sonrasında yapılacak işlerin yetki ve sorumluluğunu, okul ve yerel topluluğa ilişkin çeşitli bilgi ve becerilere sahip kişilere devrederek etkin bir müdahale planı yapabilmektir. Bu nedenle krize doğru müdahale için öncelikle bir müdahale ekibinin kurulması, ekibin görevinin belirlenmesi, krizin türüne göre uygulanacak programın oluşturulması ve işletilmesi gerekmektedir.

Okul Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi

- Okul müdürü veya okul müdürü tarafından görevlendirilmiş bir müdür yardımcısı başkanlığında,
- Psikolojik danışmanlar/Rehber öğretmenler,
- Rehberlik hizmetleri yürütme komisyonu üyesi her sınıf düzeyinden en az bir sınıf rehber öğretmeninden oluşur.

Okul Müdürünün Görev, Yetki ve Sorumlulukları

- Öncelikle konuyla ilgili hizmet içi eğitim almış personelden olmak üzere okul ekibinin kurulmasını sağlar.
- Başta okul ekibi olmak üzere, okul bünyesindeki tüm öğretmen ve personelin konuyla ilgili eğitim almasını sağlar.
- Okul rehberlik hizmetleri programına dâhil edilen psikosozal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetlerinin yürütülmesini sağlar.
- Oluşturulan okul risk haritasına göre travma/kriz durumlarına yönelik koruyucu, önleyici ve güçlendirici çalışmaların yürütülmesini sağlar.
- Okuldaki psikosozal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetlerine yönelik çalışmalarda kolaylaştırıcı önlemler alır ve yerel imkânlardan faydalanır.
- Psikosozal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetlerinin yürütülmesi için ekiplere gerektiğinde çalışma odası tahsis eder.
- Travma/kriz durumlarında okul ekibinin il/ilçe ekipleri ile eşgüdüm içerisinde hareket etmesini sağlar.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

- Travma/kriz durumlarından sonra öğrenci, veli, öğretmen ve okul yardımcı personeline yapılacak bilgilendirme konusunda okul ekibi ile birlikte planlama yapar.
- Travma/kriz durumlarından etkilenen bireylere ilişkin kayıtların başta gizlilik ilkesi olmak üzere etik kurallara uygun bir şekilde tutulmasını ve muhafaza edilmesini sağlar.
- Travma/kriz durumları sonucunda hazırlanan raporlar doğrultusunda gerekli önlemleri alarak, oluşturulan raporları il/ilçe millî eğitim müdürlüğüne gönderir.
- Travma/kriz durumlarında ihtiyaç halinde okulda bulunan tüm öğretmenlere görev verir (Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Hizmetleri Yönergesi, 2019).

Rehberlik Servisinin Görev, Yetki ve Sorumlulukları

- Psikososyal, koruma, önleme ve krize müdahale konularında sunulacak hizmetleri okul rehberlik hizmetleri programına dâhil eder.
- Psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetleri kapsamında okul risk haritasını oluşturur ve gerekli durumlarda travma/krizden etkilenen bireyleri ilgili kurumlara yönlendirir ve izler.

- Okul yönetimine, öğretmenlere, öğrencilere ve ailelere psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetlerine yönelik çalışmalar düzenler.
- Okulda olası travma/kriz durumlarına karşı okul genelinde yapılması gereken psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale çalışmalarına ilişkin okul yönetimi ve rehberlik ve araştırma merkezi ile işbirliği yapar.
- Travma/kriz durumlarından etkilenen bireylere ilişkin kayıtları başta gizlilik ilkesi olmak üzere etik kurallara uygun bir şekilde tutar ve muhafaza eder (Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Hizmetleri Yönergesi, 2019).

Okul Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibinden ileri düzey psikolojik destek ve görevler beklenmez. Ekibin ve üyelerinin böyle bir amacı ve görevi yoktur.

Bu ekibin amacı; okulların travma yaratan durumlarla kesintiye uğrayan işlevlerini en kısa sürede düzeltmektir.

Öğretmenlerin Görev, Yetki ve Sorumlulukları

- Psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale konularında sunulacak hizmetleri sınıf rehberlik hizmetleri programına dâhil eder.
- Sınıf/şube rehber öğretmeni olduğu sınıfın risk haritasını oluşturur.
- Psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetleri çalışmalarına ihtiyaç hâlinde destek verir.
- Travma/kriz durumlarından etkilenen ya da risk grubunda olan öğrencilerle karşılaştığında gizlilik ilkesi ve etik kurallara uygun bir şekilde okul rehberlik servisine bilgi vererek işbirliği içinde çalışır.
- Psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale hizmetleri eğitimlerine katılır (Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Hizmetleri Yönergesi, 2019).

Okul Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibinin Kriz Anında Yapacağı Çalışmalar

Olayla ilgili alınan bilgilerin okul içinde ve dışında yayılması önlenir.

Gelen bilgilerin doğru olup olmadığı kontrol edilir.

Olayla ilgili görev dağılımı yapılır.

Öğrenciler olay yerinden uzaklaştırılır veya sınıflarda tutulur.

Okul kapılarının güvenliği ve okula giren çıkanın kontrolü sağlanır.

Gerektiğinde ilgili kişi ve kurumlarla (polis, itfaiye, ambulans vb.) bağlantı kurulur.

Gerekli hallerde İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü haberdar edilir ve ilçe ekibinden destek istenir.

Olay, öğrenciyle ilgiliyse aile ile bağlantı kurulup yapılacaklar hakkında ailenin onayı alınır.

Yanlış anlaşılmalara önlemek açısından öğretmen, öğrenci ve diğer personele **ayrıntıya girmeden ve yorumdan kaçınarak** ilk resmi açıklamanın yapılır. Yeni bilgiler ulaştıkça açıklamalar yapılacağı söylenir.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Veliler, olaydan haberdar edilir. Olayla ilgili doğru bilgiler, neler yapıldığı ve yapılmakta olduğu, olay karşısında gösterebilecekleri tepkiler ve gerektiğinde kimden ve nerelerden yardım alabilecekleri anlatılır.

Olayla ilgili yeni bilgiler ulaştıkça ilçe milli eğitim müdürlüğüne, öğretmenlere ve velilere aktarılır.

Kurum basının da ilgi odağı olacağından ilçe milli eğitim müdürlüğünün de onayı ile basına gerekli bilgi verilir.

Uygun bir saat belirlenerek tüm personelin katılacağı bir toplantı düzenlenerek duygularını ifade etmelerine fırsat tanınır, gerekli görülen kişilere psikolojik destek verilir.

Öğrencilere ve velilere yaşanan krizin etkilerini azaltmaya yönelik çalışmalar yapılır.

Çalışma yapılan her günün sonunda ekip toplanır, yapılan çalışmalar değerlendirilir ve daha sonra yapılacaklar planlanır.

Okulda yaşanan kriz durumuna yönelik gerçekleştirilen çalışmaları okul müdürlüğü aracılığıyla ilçe millî eğitim müdürlüğüne gönderir.

Kriz Müdahalede Öğrencilere Yaklaşım

Kriz müdahalede öğrencilere yaklaşım açısından dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekilde sıralanabilir (Dyregrov, 1999):

- Büyük yaştaki öğrenciler, olaylar hakkında korkularını dile getiremeyebilirler ancak güvenlik algıları sarsıntıya uğrayacağından güvenlik ile ilgili fikirlerini olumlu ve gerçekçi yönde güçlendirin.
- Öğrencilerin olayı tekrar ve tekrar anlatmalarını sağlayın, onları dinleyin. Ancak korkunç, dehşet verici anlatımlara sınırlama getirin.
- Öğrencilere kriz sonrası ortaya çıkabilecek belirtiler ve bunların normal olduğu hakkında bilgi verin.
- Olayı anlamak ve kendi içlerinde çözebilmek için yetişkinleri şok edebilecek sorular sorabilirler. Soğukkanlılığınızı koruyarak sorularına cevap verin ve gündelik hayatlarını sürdürebilmeleri için yardımcı olun.
- Olayı anlamaya çalışırken bazı bilgileri yanlış anlayabilirler. Örneğin; kendilerini suçlayabilirler, olmamış şeylerin olduğuna

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

inanabilirler. Olayı gerçekçi bir şekilde değerlendirebilmeleri için yardımcı olun.

- Öğrenciler aynı soruları tekrar tekrar sorabilirler, korkuları ile başa çıkabilmeleri için onlara yardımcı olun.
- Öğrencilerin okul performanslarında geçici bir düşme olabilir. Gündelik hayatlarındaki rutine geri dönebilmeleri için ev ödevlerinin bir süre azaltılması düşünülebilir.
- Öğrencilere yaşayacakları duyguların zamanla azalacağını, bu duygularla zaman içinde daha iyi başa çıkabileceklerini hatırlatın.
- Olay hakkında, öğrencilerin önünde öğretmen öğretmene yapılacak konuşmaları kısıtlayın.
- Okuldaki diğer öğretmenlerle ve aile ile bağlantıyı koruyarak bilgi akışını sürdürün.

Krizle Müdahalede Ailelere Yaklaşım

Krizle müdahalede ailelere verilebilecek tavsiyeler şu şekilde sıralanabilir (MEB/UNICEF Psikososyal Okul Projesi, 2001):

- Aileler, çocuklarını olayla ilgili televizyon programlarına ya da gazete haberlerine maruz bırakmaktan kaçınmalılar.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

- Yetişkinler olayı kendi aralarında konuşurken çocukların onları dinleyip dinlemediklerinden emin olmalılar ve çocukların, yetişkinlerin konuşmalarına maruz kalmaları engellenmeli.
- Çocuğun, yaşına uygun bir şekilde olayla ilgili duygu ve düşüncelerini ifade etmesi sağlanmalı.
- Aileler uyku, yemek yeme, dinlenme, sosyal faaliyetlere katılma gibi günlük rutinlerine devam etmelidir.
- Çocukların, yaşamlarında önemsedikleri kişilerle bir arada olmasına özen gösterilmeli.
- Aileler, çocuklarıyla her zamankinden daha fazla zaman geçirmeli ve onlarla fiziksel temas kurmalılar.
- Oyun oynamak, kitap okumak, bisiklete binmek vb. aktiviteler, duygu ve düşüncelerini yazarak ifade etmekten hoşlanan çocuk ve ergenlere günlük tutma vb. için imkan sağlanmalı.
- Çocuklarının hayatları ile ilgili büyük kararlar almaları ertelenmeli.
- Olayın üstesinden gelebilmeleri için bütün ailenin zamana ihtiyacı olduğu unutulmamalı.
- Aileler, çocuklarına olan sevgilerini çeşitli yollarla göstermelidir.
- Okuldaki öğretmenler ile bağlantı halinde olmalılar ve çocuklarını takip etmeye devam etmelidir.

Krizin Okul Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi tarafından çözüme ulaştırılmayacağı anlaşılırsa ya da destek gerekiyorsa okul ekibi tarafından İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibinden yardım istenir.

İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibi

İlçe millî eğitim müdürlüklerinde,

- Şube müdürü başkanlığında,
- Rehberlik ve araştırma merkezi müdürü,
- Rehberlik ve araştırma merkezi bölüm başkanı,
- Her eğitim kademesinden en az birer psikolojik danışmandan/rehber öğretmenden oluşur.

İlçe psikososyal koruma, önleme ve krize müdahale ekibinin kriz anında ve sonrasında yapacağı çalışmalar arka sayfada gösterilmiştir:

İlçe Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Ekibinin Kriz Anında ve Sonrasında Yapacağı Çalışmalar

Olay hakkında bilgi almak ve durum tespiti yapmak için kuruma/bölgeye gidilir.

Ekip lideri ve yardımcı lider seçilir.

İlçe Psikososyal, Koruma, Önleme ve Müdahale Ekibi üyeleri okul personeline kendisini tanıtır, olay ve kurum hakkında bilgileri yetkili kişilerden alır.

Travma konusunda uzman bir ekibin, olay sonrası süreçte, kurumda bulunacağı ve destek olacağı belirtilir.

Gerekliyse basına doğru bilgi vermek amacıyla bilgilendirme yazısı hazırlanmasına yardımcı olunur.

Öğretmenlere, okul çalışanlarına ve velilere olay hakkında bilgi verilmesi ve ortak dil oluşturulması aşamasında okul idaresine destek olunur, bilgi aktarım sürecine katılım sağlanır.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Olayın durumuna ve gerekliliğine göre öğrenci, öğretmen ve velilere yönelik çalışmalar planlanır.

Psikolojik Bilgilendirme
ve Anlamlandırma
(debrifing)
Bireysel Görüşme
Grupla Psikolojik
Danışma

Sağlık
Kişi/Kurumlarına
Sevk
Ev/Hastane Ziyareti

Psikoeğitim
Sınıf Temelli
Müdahale
Grup/Sınıf
Etkinlikleri

Seçilen çalışmaları uygulayacak kişilere görev dağılımı yapılır.

Gerekli malzeme, kullanılacak formlar ve raporlar temin edilir.

Çalışmaların sonunda tüm görevlilerin katılımıyla değerlendirme toplantısı yapılır ve yapılan çalışmalarla ilgili rapor düzenlenerek ilçe milli eğitim müdürlüğüne gönderilir.

KRİZ DURUMLARI

MADDE BAĞIMLILIĞI

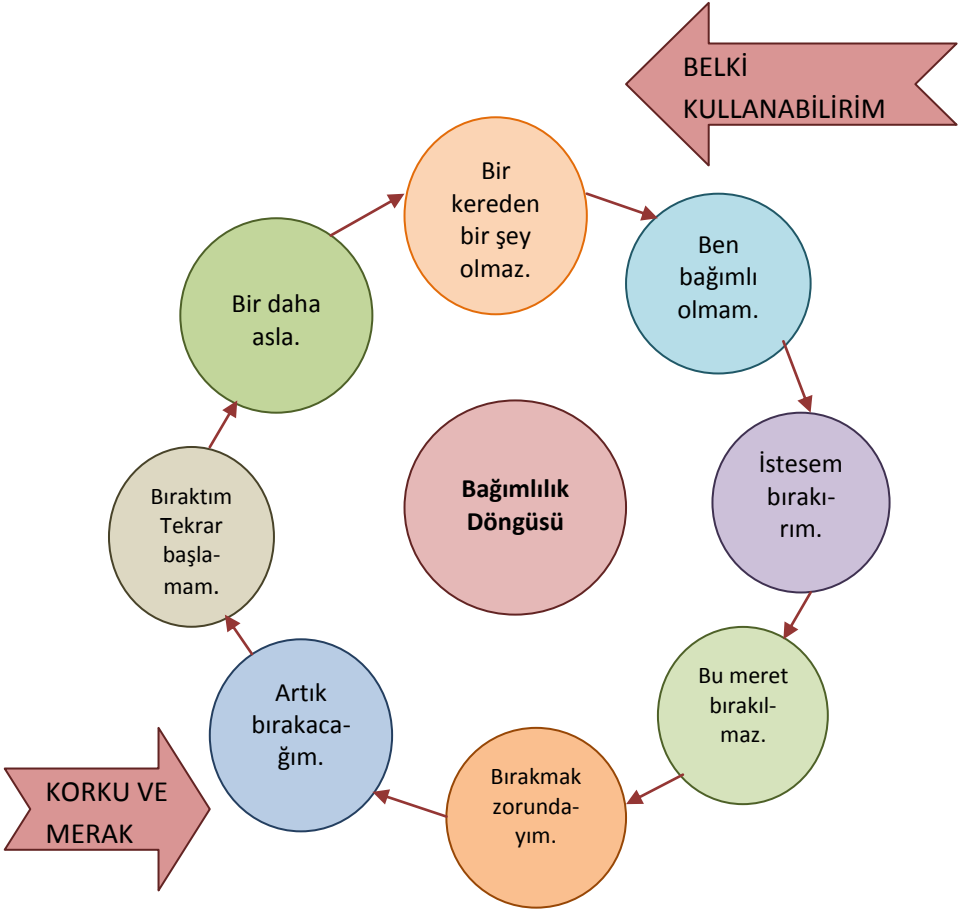
Madde bağımlılığı; ilaç niteliği olan bir maddenin merkezi sistemi etkilemesinden kaynaklanan, maddenin keyif verici etkilerini yeniden yaşamak veya yokluğundan kaynaklanan huzursuzluktan korunmak için devamlı veya belli aralıklarla madde alma isteğinin ve bazı davranış bozukluklarının eşlik ettiği bir beyin hastalığıdır (Uzbay, 2015).

Madde Bağımlılığında Risk Faktörleri

- Merak
- Bağımlılık yapıcı maddenin kontrol edilebileceğine inanma
- Genetik faktörler
- Sorunlarla baş edememe
- “Bir kereden bir şey olmaz.” düşüncesi
- Akran baskısı
- Hayır diyememe
- Kimlik oluşturma arayışı
- İhmal ve istismar
- Aşırı güvensizlik, engellenmeye dayanma eşiğinde düşüklük gibi bazı kişilik özellikleri
- Depresyon, sosyal fobi gibi diğer ruh sağlığı bozuklukları
- Ailede ve yakın çevrede madde kullanımı
- Parçalanmış aile
- Aşırı otoriter ya da aşırı hoşgörülü anne-baba tutumu
- Sosyal destek sisteminin zayıflığı
- Medyanın etkisi
- Kolay ulaşılabilirlik (Kanbur, 2017; Uzun, 2017).

Madde Bağımlılığı Süreci

Madde Bağımlılığının Belirtileri

- Okula devamsızlıkta belirgin bir şekilde artış
- Akademik başarının belirgin şekilde düşmesi
- Hırsızlık
- Kavgacılık gibi davranış sorunlarının oluşması
- Madde kullanan kişilerle ilişkide olma
- Çevresinde madde kullanan kişilerin olması
- Eve sık sık geç gelme
- Evden para ve değerli eşyaların kaybolması
- Yalan söyleme
- Sersemlemiş, sarhoş gibi görünüm
- Normalde olmayan şekilde konuşmada bozukluk
- Madde kullandığına dair diğer öğrencilerin bildirimleri
- Sanal ortamda maddeyle ilişkili resimlerin veya konuşmaların paylaşılması
- Duygu durumunda ani değişikliklerin olması
- Geleceğe dair umutsuzluk
- Arkadaş ilişkilerinde, sosyal uyumda sorunlar ortaya çıkması
- İştahında ve uyku düzeninde değişimler gözlenmesi
- Kıyafetlerine, saçına ve kişisel bakımına verdiği özenin azalması
- Kilo kaybı, gözlerde kızarıklık, iştahsızlık, bulantı ve kusma gibi fiziksel belirtiler (Duman, 2016; Sivri, 2017).

Madde Bağımlılığı Vakalarında Okulda Yapılması Gerekenler

Madde bağımlılığı olduğu düşünülen öğrenci ile yargılayıcı ve itham edici bir tutum sergilemeksizin görüşme yapılır. Öğrenci inkar ederse ısrar etmemek, sadece durum tespiti yapmak önemlidir.

Öğrenci hakkında ayrıntılı bilgi ve destek almak amacıyla öğrencinin de onayı alınarak aile görüşmesi yapılır. Aileyle ne yapmaları gerektiğini konuşmak, seçenekleri değerlendirmek, bir uzmana yönlendirme yapılacaksa randevu almalarına yardımcı olmak önemlidir.

Öğrencinin okul içinde etiketlenmemesi için gerekli önlemler alınır.

Madde bağımlılığı konusunda öğrencilerin gelişim dönemleri göz önüne alınarak bilgilendirme çalışmaları yapılır.

Madde etkisi altında olduğu düşünülen öğrenci sağlık kuruluşuna yönlendirilir.

Madde bağımlılığı belirtileri konusunda aile, öğretmen ve okul yönetimi bilgilendirilir.

Okul içerisinde aile, öğretmen, okul yönetimi işbirliğinde koruyucu ve önleyici rehberlik hizmetleri gerçekleştirilir.

Madde Kullanan Öğrenciye Nasıl Yaklaşılmalı?

- Sorunu küçümsemeyin (Benim sınıfımda, okulumda böyle şey olmaz!).
- Ön yargılarınızın farkında olun (Bu çocuk zaten serseri vb.).
- Bilgi sahibi olun (Bu konuda benim de bilgim yok, gel beraber öğrenelim.).
- Açık, samimi ve inandırıcı olun (Bu sorunu beraber çözelim.).
- Konuşması için öğrenciye fırsat verin.
- Genellemeler yapmaktan kaçının (Bundan adam olmaz vb.).
- Söylediklerine ani tepki vermeyin.
- Korkularınıza dayanarak konuşmayın (Ya diğerleri de alışır gibi.).
- Merakı arttırmayın (Şu maddenin de şöyle etkileri varmış, sen biliyor musun?).
- Amacınızın ona destek olduğunu belirtin.
- Konuşması için onu cesaretlendirin.
- Kendinizi hazır hissetmeden onunla konuşmayın.
- Onu etiketlemekten kaçının çünkü bağımlı olarak etiketlenen öğrenciye yaklaşmak çok zordur.
- Öfke duyabilirsiniz, sakinliğinizi korumaya çalışın.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

- Eğer öğrenci maddenin etkisi altında ise konuşmanın yararı olmaz çünkü sağlıklı tepki veremez
- Ne kullandığını ve söylediği dışında başka madde kullanıp kullanmadığını sorun.
- Madde kullanımının kesmesi gerektiğini, bunun için sizin ona doğru yönlendirmeler yaparak yardım edebileceğinizi söyleyin.
- Madde kullanma süreci ile sağlıklı bilgi almak için ilk ne zaman kullanmaya başladığını, ne kadar zamandır düzenli olarak kullandığını, ne sıklıkta, hangi ortamlarda ve kimlerle birlikte bu maddeleri kullandığını sorun.
- Tüm bunları sorarken tarafsız tutumunuz ve öğrenciyi yargılamamanız cevapların doğruluğunu artıracaktır.
- Eğer ailenin madde kullanımı ile ilgili çok sert tepki verme eğilimi varsa aile içinde sözü geçen yakın bir akrabasına durumu anlatarak desteklenmesini sağlamak uygun olacaktır (Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü).

Öğrenci madde kullandığını inkar edebilir. Bu normaldir. Üstüne gitmeyin, izlemeye devam edin. Bir süre sonra tekrar konuşmayı deneyin.

Madde Kullanan Öğrencinin Ailesine Nasıl Yaklaşmalı?

- Öncelikle şüphelerinizi destekleyecek bulgular edinin.
- Maddeler ve toplumdaki kullanım yaygınlığı hakkında genel bir giriş yapın.
- Şüphelerinizi ve endişelerinizi anlatarak ev içindeki davranışları ve arkadaşları ile ilgili aileden bilgi alın.
- Ailenin bu konuda verebileceği tepki büyük bir paniğe ya da öfkeye kapılmak olabilir çünkü ne yapacaklarını ve nereye başvuracaklarını bilmemektedirler. Hayal kırıklığı yaşayabilirler. Onları konu hakkında bilgilendirmek, destek olmak ve yardım alabilecekleri yerlere yönlendirin.
- Aile ile iletişimi kesmemek önemlidir. Aile bunu inkâr edebilir. Böyle durumlarda ısrarcı olmayın. Konuşmayı başka bir zamanda yenilemek üzere erteleyin. Böylece aileye konuyu tekrar düşünmeleri ve sindirmeleri için zaman tanımış olursunuz.
- Yalnız olmadıklarını anlatın, her zaman bu konuda onlara destek olacağınızı vurgulayın.
- Size güvenmelerini sağlayın (TBM, 2015).

Madde Kullanımına Bağlı Acil Durumlarda Yapılması Gerekenler

- Acil servis numarası olan 112'yi arayın, ambulans ve doktor isteyin.
- Soğukkanlılığınızı koruyun.
- Öğrenciyi sakinleştirmeye ve güven vermeye çalışın.
- Ortamı sakinleştirmek için ışıkları ve gürültüyü azaltın.
- Bilincini kaybettiyse yan yatırın ve soluk aldığından emin olun.
- Sağlık görevlileri gelene kadar asla yalnız bırakmayın.
- Sakinleşmesini sağlayın, güven verici cümlelerle hitap edin.
- Kusması halinde solunum yoluna kaçmasını engellemek için vücudunu yan çevirin.
- Gelen sağlık görevlilerine, öğrenciyle ilgili bilgiler verin.
- Kullanıcının yanında gördüğünüz ilaçları, maddeleri toplayın ve sağlık ekibine verin.
- Enjektör gibi delici ya da kesici aletler var ise bunları toplarken çıplak elle dokunmamaya ve kendinize zarar vermemeye dikkat edin (Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü).

İNTİHAR

İntihar, daha önceden tahmin edilemeyen (Kaya, 2015), bireyin kendine yönelik zarar verme ihtimalinin olduğu (Atay ve Kerimoğlu, 2003), bilerek ve isteyerek bireyin yaşamını sonlandırmaya çalıştığı eylemdir (Eskin, Akoğlu ve Uğur, 2006). Kişinin istemli olarak kendini öldürmesi intihar; öldürmeye teşebbüs etmesi ancak eylemin ölümle sonuçlanmaması ise intihar girişimidir.

Risk Faktörleri

- Daha önce intihar girişiminde bulunmuş olma
- Depresyon gibi ruh sağlığı sorunları
- Alkol ya da madde bağımlılığı
- Stresli yaşam olayları
- Umutsuzluk
- Okul başarısızlığı
- Karşı cins tarafından reddedilme ya da terk edilme
- Sosyal destekten yoksunluk
- Agresiflik eğilimi
- Dürtüsellik
- Travma ya da istismar öyküsü

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

- Fiziksel ya da kronik hastalıklar
- Ailede intihar öyküsü
- Bir aile üyesinin ya da çok yakın birinin kaybı, sevilen ve ölmüş bir kişiyle tekrar birleşme arzusu
- İntihar davranışlarına medya yoluyla ya da çevrede gerçekleşmiş intihar davranışlarıyla maruz kalma
- Ölümcül araçlara kolay ulaşım
- İntihar niyetinin dile getirilmesi veya intihar tehdidi
- Ani mizaç değişiklikleri
- İç çekilme
- Sosyal ilgi düzeyinde azalma
- Boşluk hissi (WHO, 2012; akt. Kurşuncu, 2016; Uşak İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2013).

Bir kişi intihardan söz ediyorsa **“Yalnızca dikkat çekmeye çalışıyordur, gerçek bir tehlike söz konusu değildir.”** biçimindeki inanç, büyük bir yanılgıdır.

İntihar Vakaları İle İlgili Doğru Bilinen Yanlışlar

✗ İntihardan söz eden kişi intihar etmez.

✓ İntihar eden kişilerin % 80'i daha önce bundan söz etmişler ve çevrelerindeki kişilere kendilerine yardım etmeleri konusunda bir şans vermişlerdir.

✗ Bir kişi kendini gerçekten öldürmek istiyorsa onu engelleyemezsiniz.

✓ İntiharların çoğu kriz dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Etkili bir krize müdahale intiharı önleyebilir.

✗ İntiharı bir kere deneyen bunu sık sık tekrarlar.

✓ İntihar girişiminde bulunmuş kişilerin % 80'i bunu hayatlarında sadece bir kez yapmışlardır.

✗ İntihar girişimi sadece bir şantaj aracıdır.

✓ İntihar aslında o kişinin, çevresindekilere ne kadar çok ihtiyacı olduğunun kanıtıdır.

✗ Bir kişi ile intihar düşüncesi ve planları hakkında konuşmak, o kişiye kendini öldürme fikri verir.

✓ İntihar fikrini biriyle konuşma fırsatı bulan kişi rahatlayıp intihar olayının kısır döngüsünden kurtulabilir.

✗ İntihar kalıtsal bir olaydır.

✓ Kalıtsal olduğu kanıtlanmamıştır.

✗ Havanın kapalı ve güneşsiz olduğu kasım ve aralık aylarında intiharlar artar.

✓ İntihar sıklığında ilkbaharda daha fazla olmak üzere bahar aylarında anlamlı bir artış olduğu bilinmektedir.

✗ İntihar edenler ölmek isterler.

✓ Aslında intihara eğilimi olan kişilerin küçük bir bölümü gerçekten ölmeyi ister. Çoğunun istediği ölmek değil, sıkıntılı durumlarının ve duydukları ruhsal acının sona ermesidir.

İntihar Düşüncesine/Girişimine Müdahale Sürecinde Dikkat Edilmesi Gerekenler

- Soğukkanlı olmaya çalışın.
- Doğrudan ve açık bir şekilde konuşun.
- Yargılamadan dinleyin.
- İntihar olgusunun doğruluğunu, yanlışlığını tartışmayın.
- Tehlikeli ortamlarda bulunmasını engelleyin, yalnız bırakmayın (ilk 72 saat kritiktir.).
- Suçluluk duygusunu artıracığından ahlaki boyutu tartışmayın.
- İntihar düşüncesi hakkında bilgi almak amacıyla açık uçlu sorular sorun (“Uyuyup hiç uyanmamayı istediğin oldu mu?”, “Hiç kendine zarar vermeyi ya da hayatını sonlandırmayı düşündün mü?”, “Hiç intihara kalkıştın mı?”, “Planın var mı?”, “Planını nasıl, ne zaman, nerede gerçekleştirmeyi düşündün? vb.).
- Yaşamındaki olumlu duygu ve olayları fark etmesini sağlayın.
- Başkalarının daha ciddi sorunları olduğunu söylemeyin.
- Sır olarak saklayacağınıza dair söz vermeyin, yaşamın tehdit altında olduğu durumlarda gizlilik prensibi ortadan kalkar.

- Aileyi haberdar edin ve onları yönlendirin. Aile ile yapılan çalışmayı tutanak altına alarak okul idaresini bilgilendirin.
- Ölümcül silahlara ve metotlara erişimi ile ilgili mutlaka bir değerlendirme yapın.
- Uzman yardımı önerin (Çocuk Ruh Sağlığı Hekimi vb.).
- Yapılan tüm görüşme ve çalışmaları tutanak altına alın.
- Öğrenci psikiyatrik yardım alıyorsa durumunu gösteren yazılı bir belge veya rapor isteyin (Zorunlu değildir ancak yapılması gerekenleri planlamada yol gösterici olabilir).
- Bir uzmanın durumu değerlendirmesi ve onayı olmadan çocuğun okula geri dönmesine izin vermeyin.
- Psikolojik danışma sürecini planlayın. Öğrencinin belirli aralıklarla fiziksel ve duygusal durumunu izlemeyi ihmal etmeyin.
- Okulda psikososyal müdahale çalışmalarını başlatın.
- İntihar girişiminin bulaşıcı özellikleri olması sebebiyle, okulda bulunan risk grubundaki öğrenciler tespit edilip takip edilmeli ve ihtiyaç dahilinde görüşmeye alınmalıdır (Sonneck ve diğ, 2000).

İntihar Vakalarında Okulda Yapılması Gerekenler

Okul içindeki intihar vakalarında emniyet ve sağlık birimleri gelene kadar olay yerine ve kişiye hiçbir müdahale edilmez.

Vakalarda ölüm nedeninin intihar olduğunun doğrulanması beklenmeli. Ölümün bir intihar olduğu resmen açıklanmadan ölüm şeklinden intihar olarak söz edilmemelidir.

Haberlerin ilk saatlerde tek elden verilmesi sağlanmalıdır.

Öğrencilere doğru, yaşa ve gelişim düzeyine uygun bilgi verilmeli ve açık olunmalıdır. Olay hakkında bilgi verilirken ölen kişinin ve ailesinin özel yaşantısını korumaya özen gösterilmelidir.

Olayın ve kişilerin kahramanlaştırılmamasına özen gösterilmelidir. Ölümü yüceltecek ya da övcek yaklaşımlardan uzak durulmalıdır.

Öğrenci ve öğretmenlerin medyadan korunması sağlanmalıdır.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Cenazeye gitmek isteyen ya da ritüellere katılmak isteyen öğrenciler ailelerinin bilgisi dahilinde gidebilirler. Ancak okul tarafından öğrenci servisi ayarlama, organizasyon yapma gibi özel teşvik edici bir düzenleme yapmaktan kaçınılmalıdır.

İntihar vakalarında okul tarafından resmi tören yapılması, anı defteri, anı köşesi ve yaka kartı hazırlanması önerilmez. Öğrencilerin yoğun talebi olursa, sadece intihar eden öğrencinin sınıfında bir günlüğüne öğrencinin sırası boşaltılarak çiçek konulmasına izin verilebilir. Anma amaçlı yapılan bu faaliyetlerin sınıf dışına yayılması engellenmelidir.

Öğretmenler kendi duygularını yorum yapmadan, ölüm şeklini övmeden, yargılamadan paylaşabilir. Öğrencilerin de duygularını sözel olarak, yazarak veya çizerek ifade etmelerine izin verilebilir. Veda çalışması sonlandırıldıktan sonra sınıftaki çiçekler öğrencilere bilgi verilerek kaldırılır, yazı ve çizimlerle birlikte ölen öğrencinin ailesine teslim edilir.

İntiharın öğrenciler ve öğretmenler üzerindeki etkisi gözlemlenerek/değerlendirilerek etkilenmiş olan öğrenciler ve öğretmenler daha yoğun bir şekilde desteklenmelidir.

Aileye taziye ziyaretine gidilmelidir.

ÖLÜM VE YAS

Germain ve diğerleri (2006; akt. Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018a), yasın tekrarlayan rahatsız edici duygular ve sevilen birinin kaybına bağlı zorlayıcı düşünceler ve ölen kişinin hatırlanmasından kaçınma ile karakterize edilebileceğini belirtmiştir.

Collin Murray Parkes (1970, 1975, 1985; akt. Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018a) sevilenin kaybına yönelik tepkiyi dört aşama şeklinde kavramsallaştırmıştır:

1. Yadsıma (İnkâr) Evresi: Kaybın arkasından yaşanan, duygusuzlaşma ve inanamama, bazen öfke patlamaları içeren acı çekmeye dair evredir.

2. Arama ve İsyan Evresi: Kaybedilen kişiye duyulan özlem ve o kişiyi hatırlatan şeylerle tekrar bir araya gelme arayışı ile seyreden anksiyete evresidir. “Neden ben?”, “Neden o?”, “Ne yaptım da bunu hak ettim?” düşünceleri görülür. Aynı zamanda kaybedilen kişinin sesini duyma, hayalini görme gibi gerçeği yok sayma, huzursuzluk, sabırsızlık ve aşırı uyarılmışlık tepkileri görülmekle beraber bu evre aylarca sürebilir.

3. Çökkünlük Evresi: Çözülme ve deprsif duygulanımla görülen ümitsizlik, kayıtsızlık ve kişinin kendisiyle ve diğerleriyle olan ilişki süreçlerinde yıkım evresidir.

4. Yeniden Bütünleştirme ve Yapılandırma Evresi: Kayıp gerçeğiyle başa çıkmanın yeni yollarını bulma, duyguları ve düşünceleri yeniden düzenleme ile gelişen iyileşme evresidir. Yavaş gelişen bu evrede hoş giden aktivitelerle uğraşma söz konusudur. Daima ileriye dönük olmaz, geri dalgalanmalar da olabilir. Uyaranlar, bunaltı ve karamsarlık duyguları tekrar canlandırabilir.

Çocukların çoğu için bir aile üyesinin ya da arkadaşın ölümü yeni bir deneyimdir ve çocuklar bu durumu kafa karıştırıcı ya da korkutucu bulurlar. Onların tepkileri bir kayıpla ilgili geçmiş deneyimlerine ve ölümün çevresindekiler tarafından algılanma biçimine göre değişiklik gösterecektir.

Okul öncesi dönemdeki çocuklar, çizgi film karakterlerinin öldüğünü ve tekrar hayata döndüğünü gördükleri için ölümün sürekliliğine inanmayabilirler. Çocuklar 8-10 yaşlarında yetişkinlere benzer yas deneyimlemeye başlarlar. Bununla birlikte çocuklar için ölüm onların başına gelmeyecek bir şeydir.

Kayıp/Yas Durumunda Okulda Yapılması Gerekenler

Bilgi kirliliğini önlemek için “ortak dil” kullanımı konusunda öğretmenlere yönelik bilgilendirme yapılmalıdır.

Vefat eden kişi/kişilerin aileleriyle görüşülerek okulda yapılması düşünülen çalışmalar iletilmelidir. Anma etkinlikleri düzenlenebilir ancak ailenin isteklerine saygı duyulmalıdır.

Öğrencilere doğru bilgi verilmeli ve açık olunmalıdır. Olay hakkında bilgi verilirken ölen kişi ve ailesinin özel yaşantısının gizliliğini korumaya özen gösterilmelidir.

Öğrenci ve öğretmenlerin medyadan korunması sağlanmalıdır.

Okul günlük olağan program doğrultusunda açık tutulmalıdır.

Ders programında değişiklik yapılabilir. Önceden belirlenmiş ders planına bağlı kalmak, sınav yapmak uygun değildir. Ölümün ardından okuldaki ilk günde dersin bir bölümü onları açıklamaya ve yas süreci ile bilgilendirmeye ayrılabilir.

Eğer istiyorlarsa öğrencilerin cenaze törenine katılmasına izin verilmeli, istenmiyorsa ısrar edilmemelidir.

Yaşanan durum karşısında öğrencilerin verebilecekleri tepkiler ve velilerin nasıl davranmaları gerektiği ile ilgili velilere yönelik bilgilendirme notu hazırlanıp gönderilmeli.

Ölen kişiye duygusal olarak daha yakın olan veya doğrudan travmayı yaşayan (Örneğin; ölüm olayını gören) öğrenci ve eğitimciler daha yoğun bir şekilde desteklenmelidir.

Ölen öğrencinin sırasına çiçek koymalarına, “taziye defteri” oluşturup duygularını yazmalarına, dua, şiir, öykü, resim vb. etkinlikler yapmalarına olanak tanınabilir.

Aileye taziye ziyaretine gidilmelidir.

DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN NOKTALAR!

Bir öğrencinin ölümü durumunda;

- ✓ *Öğrencinin adını mesaj sisteminden ve sınıf listelerinden çıkarın.*
- ✓ *Öğrencinin evine yanlışlıkla okuldan duyuru (veli toplantısı, davetiye vb.) gitmemesine dikkat edin.*

Yakınını Kaybeden Çocuğa/Ergene Ölüm Haberi Nasıl Verilmeli?

- ✓ Gerçekler mümkün olduğunca en kısa zamanda söylenmelidir.
- ✓ Bilgi verilmeden önce ölümün ne zaman, nasıl ve nerede olduğuna ilişkin bilgilere sahip olunması gerekir. Uygun bir yer seçilmeli. Ölüm haberi çocuğa uygun, açık, doğrudan bir biçimde verilmelidir. Çocukla sakın bir şekilde konuşmalı ve destekleyici olunmalıdır.
- ✓ Özellikle küçük yaştaki çocuklara “Gitti, uzun bir yolculuğa çıktı vb.” yerine “Öldü.” Denmelidir. Aksi takdirde ölen kişinin geri döneceğini bekleyebilir.

- ✓ Sadece gerçek söylenmelidir. Hastanede, yolculukta vb. söylemler gerçeği öğrendiğinde size olan güveninin sarsılmasına yol açabilir.
- ✓ Haber verildikten sonra çocukla birlikte kalınmalı ve tepkiler için fırsat tanınmalıdır.
- ✓ Soru sorduğunda onun anlayacağı bir şekilde ve sadece sorulan soruya yönelik yanıt verilmelidir. Böylece soru sorması için cesaretlendirilmiş olur.
- ✓ Çocukların ölüm ve ölümlerle ilgili düşünceleri ve duyguları hakkında konuşmasına izin verilmelidir.
- ✓ "Ben de mi öleceğim?" gibi gelecekle ilgili sorulara "Bir gün hepimiz öleceğiz ama şimdi önünde uzun bir yaşam var." tarzında doğruyu yansıtan yanıtlar verilmelidir.
- ✓ Öğrenci yalnız bırakılmayıp evine veya ailesinin bulunduğu yere kadar kendisine eşlik edilmelidir.

ÇOCUĞA KİM SÖYLEYECEK?

Çocuğa duygusal olarak en yakın olan kişinin söylemesi daha uygundur. Hayatında ilk kez gördüğü bir profesyonelin söylemesi uygun olmaz.

Çocuk/Ergen İçin Neler Yapabiliriz?

- Onunla daha fazla zaman geçirmeye özen gösterilmeli.
- Normalden daha fazla ilgi ve özen gösterilmeli.
- Rahatsız olmayan çocuklarla fiziksel temas kurulmalı (Kucaklamak, dokunmak, sarılmak, öpmek vb.).
- Evde ve okulda beklentiler düşük tutulmalı.
- Yardım çalışmalarına katılımı teşvik edilmelidir.
- Çocuğun yasını ifade etmesi için farklı seçenekler sunulmalı. Resim yaparak, mektup, şiir ya da hikaye yazarak gerginliklerinden kurtulmaları için yönlendirilmeli.
- Daha büyük çocuklarla ayrıntılı konuşulmalı. Duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri için desteklenmeli ve yüreklendirilmeli. Soruları anlayabilecekleri şekilde cevaplandırılmalı.
- Rutini devam ettirmesi amacıyla grup faaliyetlerine katılımı sağlanmalı.
- Okul normalliğın simgesi olduğundan öğrencinin okul hayatına devamı sağlanmalı.

KAYIP SONRASI BELİRTİLER NE ZAMAN CİDDİYE ALINMALI?

Yaşanan kayıp sonrası uyku bozuklukları, iştahsızlık, kurallara karşı gelme, sorumluluklarını yerine getirmeyi reddetme, okulda uyum problemleri, fiziksel problemler (baş ağrısı, karın ağrısı, mide bulantısı vb.), yalnız kalma isteği, sosyal aktivitelerden uzaklaşma görülebilir. Çocukların büyük bir kısmının birkaç ay boyunca bu tip tepkiler göstermesi son derece normaldir. Ancak bu tepkiler **altı aydan daha uzun sürerse** ve git gide artarsa profesyonel bir yardım alınması gerekir.

ŞİDDET

Şiddet; fiziksel şiddeti içeren davranışların yanı sıra sözel ve psikolojik tacizi de içeren davranışlar ile kişiye kasıtlı olarak rahatsızlık ve fiziksel zarar vermeyi içermektedir. Son bir yıl içerisinde fiziksel bir kavga içerisinde yer alma, yaşamı boyunca bir kez dahi bir silah taşıma veya çakı, bıçak, jilet gibi kesici aletler taşımak da şiddet davranışı kapsamında değerlendirilmelidir. Şiddet içerikli davranışlar arasında öfke patlamaları, vurmak, tekmelemek, itmek, yaralamak, kavga etmek, tehditler savurmak ya da yaralamaya çalışmak, hayvanlara yönelik acımasız davranışlar, yangın çıkarmaya teşebbüs etmek ve eşyalara bilerek zarar vermek sayılabilir (Ögel, Tarı ve Yılmazçetin-Eke, 2006).

Şiddet İçin Risk Faktörleri

- Aşırı içe kapanık olmak
- Aşırı yalnızlık duyguları
- Başkaları tarafından kolay kızdırılabilir olmak
- Aşırı alınganlık
- Öfke kontrolünün yetersizliği
- Şiddete maruz kalmak
- Madde kullanmak
- Dürtüsel olmak
- Çok çabuk hayal kırıklığına uğramak ve bunu tolere edememek (Ögel, Tarı ve Yılmazçetin-Eke, 2006).

Şiddetin Nedenleri

- İnsanları kontrol ederek isteklerini yerine getirtmek
- Öfke duygusunu nasıl ifade edeceğini bilmemek
- Şiddetin statü sağlayan bir güç olduğunu düşünmek
- Daha önceden kendisine zarar vermiş kişilerden intikam almak
- Ev içinde fiziksel ya da cinsel istismara veya televizyon, bilgisayar oyunları vb. aracılığıyla şiddet içerikli uyarılara maruz kalmak
- Aile içinde çatışma ve anlaşmazlık
- Ailenin, çocuğuna olan güvensizliği
- Suç işleyen ebeveyn, akraba ya da kardeşlerin olması
- Uygunsuz, tutarsız aile disiplini
- Alkol-madde kullanmak
- Yoksulluk, boşanma, işsizlik vb. aileye bağlı olumsuz etkenler
- Beyinde yaralanmaya bağlı hasar bulunması
- Uyuşturuculara ve ateşli silahlara kolay ulaşım
- Okul sonrası faaliyetlere imkan sağlanmaması
- Akran grubu tarafından kabul görme isteği
- Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü).

Şiddetin Temel Özellikleri

Suç ve şiddetin bazı temel özellikleri aşağıda belirtilmiştir (Ögel, Tarı ve Yılmazçetin-Eke, 2006):

- Okullarda görülen şiddet davranışları genellikle ani ve dürtüseldir.
- Şiddet uygulayanlar düşüncelerini ya da saldırı planlarını tehdit olarak savurmuş ya da başkalarıyla konuşmuş olabilirler.
- Şiddet uygulayanların birçoğu saldırıyı gerçekleştirmeden önce tehditler savurabilir ancak saldırının hemen öncesinde hedef aldıkları kişileri doğrudan tehdit etmezler.
- Okullardaki şiddet davranışı ile meşgul olan öğrencilerin belirli kişilik özellikleri ya da davranışları yoktur.
- Şiddet uygulayanların birçoğu saldırıdan önce kaygıya neden olan ya da yardıma ihtiyacı olduğuna işaret eden bazı davranışlar sergilerler.
- Şiddet uygulayanların çoğunun önemli kayıplarla ya da kişisel başarısızlıklarla başa çıkmakta zorlukları olduğu bilinir.
- Şiddet uygulayan öğrencinin, olaydan önce, bazı çocuklarca kendisiyle dalga geçildiğini, baskı yapıldığını veya yaralandığını duyabilirsiniz. Olayların sonunda toleransı tükenen kişi bir anda saldırıya geçebilir.
- Saldırılardan önce şiddet uygulayan kişinin eline silah geçmiş ya da şiddet uygulayan kişi silah kullanmıştır. Bu nedenle sınıflarda belirli aralıklarla ama belirsiz zamanlarda arama yapılmalıdır.

ERKEN UYARI İŞARETLERİ!

- *Okula ilginin ve akademik başarının düşük olması*
- *Şiddeti yazılar ve resimler ile anlatmak*
- *Sosyal olarak içe kapanma*
- *Aşırı izolasyon ve yalnızlık duygusu*
- *Aşırı reddedilme duygusu*
- *Disiplin öyküsü*
- *Daha önce yaşanmış şiddet hikayeleri*
- *Çetelere bağlı olma*
- *Önemsiz nedenlerle sert öfke gösterileri*
- *Kendine, eşyalara ve hayvanlara yönelik zarar verici eylemler*

Şiddete Maruz Kalan Öğrenci İle İlgili Okulda Yapılması Gerekenler

Olay anı ve sonrasında öğrenci, öğretmen ve diğer personelin güvenliğini sağlayıcı tedbirlerin alınmasına yardımcı olunur.

Gerektiğinde acil müdahale için ilgili kişi ve kurumlarla (polis, itfaiye, ambulans, hastane, veli vb.) işbirliği yapılır.

Bilgi kirliliğini önlemek için “ortak dil” kullanımı konusunda öğretmenlere yönelik bilgilendirme yapılmalıdır.

Öğrencilerdeki fiziksel (morluklar, şişlik, kızarıklık vb.) ve psikolojik değişiklikler (içe kapanma, sinirlilik, iştahsızlık vb.) okul personeline takip edilir.

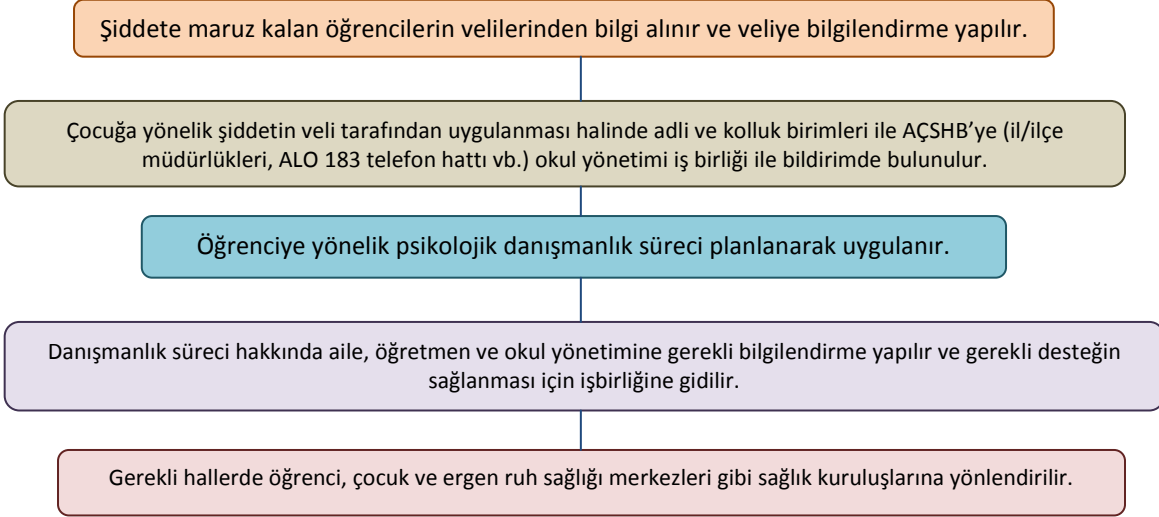
Fiziksel ve psikolojik değişiklikler gözlenen öğrenciler hakkında ayrıntılı bilgi almak amacıyla sınıf/şube öğretmenleri ve okul yönetimi ile işbirliğine gidilir.

Şiddete maruz kalan öğrencinin kim/kimler tarafından şiddete maruz bırakıldığı tespit edilir.

Şiddete maruz kalan öğrenci ile görüşme yapılır.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Okul dışında yaşanan şiddet olayları için öğrenci ile yapılan görüşme sonrasında tutanak tutulur ve kolluk kuvvetlerine bildirimde bulunulur.

Şiddet Uygulayan Öğrenci İle İlgili Okulda Yapılması Gerekenler

Şiddet uygulayan öğrenci ile görüşme yapılır.

Şiddet uygulayan öğrenci hakkında ayrıntılı bilgi ve destek almak amacıyla sınıf/şube rehber öğretmenleri ve okul yönetimi ile işbirliğine gidilir.

Şiddet uygulayan öğrencinin ailesinin sürece aktif olarak katılması sağlanır.

Danışmanlık süreci planlanarak uygulanır.

Şiddet uygulayan öğrencinin danışmanlık sürecinde akran desteği alınır.

Okul içinde şiddet ve zorbalığı önleyici rehberlik hizmetleri planlanarak uygulanır.

Gerekli hallerde öğrenci, çocuk ve ergen ruh sağlığı merkezleri gibi sağlık kuruluşlarına yönlendirilir.

DOĞAL AFETLER

Doğal afet; bireylerde fiziksel, zihinsel, sosyal, psikolojik ve ekonomik kayıplara sebep olan, günlük yaşamı kesintiye uğratan doğal, teknolojik veya insan kökenli olayların tümü olarak tanımlanabilir (Beşeri, 2009).

Doğal Afetlerin Psikolojik Etkileri

Psikolojik travma tepkileri, yaşanan afetin hemen ardından ortaya çıkabileceği gibi gecikmeli olarak sonraki zamanlarda da ortaya çıkabilir. Psikolojik travma tepkilerinin şiddeti ve yoğunluğu kişiden kişiye değişiklik gösterebilir. Bir afet sonrasında çocuklarda ve ergenlerde görülebilecek psikolojik travma tepkileri aşağıda sunulmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2020; Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018b; Öztan, 2012):

- Ebeveynlerin yanından hiç ayrılmama
- **Sürekli ağlamak ya da ağlamaklı olma**
- Huzursuzluk hissetme, huysuz ve sinirli olma
- **Öfke nöbetleri geçirme**
- Karın ağrısı ya da baş ağrısı gibi fiziksel şikâyetler

- **Parmak emme ya da altını ıslatma**
- Aşırı ürkeklik ya da korkuların başlaması (yalnız kalma, karanlık, hayaletler vb.)
- **Oyunlarda sürekli olayı canlandırma/yaşama**
- Konuşma güçlüğü
- **Okuldan kaçma ve okulda çeşitli problemler yaşama**
- Ders başarısının düşmesi
- **Herkesten uzaklaşma / içine kapanma**
- Uyku ve yeme problemleri
- **Aşırı alıngan, sinirli ya da kavgacı olma**
- Dikkatini toplamada güçlük çekme
- **Asılsız korkular geliştirme ve hep bu korkulardan söz etme**
- Güven duygusunun zedelenmesi, umutsuzluk ve kırılğanlık hissetme
- **Sevdiği şeylerden artık zevk alamama**
- Olayı hatırlatıcı yerlerden ya da kişilerden kaçma
- **Olay hakkında konuşmaktan kaçma**
- Tütün, alkol ya da madde kullanmaya başlama
- **Saldırğanlık, antisosyal davranışlar gösterme**

Depremin hemen ardından çocuklarda bu ve benzeri davranışların görülmesi bir bakıma normal ve beklendik bir durumdur. Yaşanan olay sonrası birkaç hafta içinde bu tepkilerin zamanla azalması beklenir. Ancak yaklaşık bir ay geçmesine rağmen bu tepkilerde herhangi bir azalma olmuyorsa ya da bu davranışların sıklığı ve şiddeti giderek artıyorsa zaman kaybetmeden bir ruh sağlığı uzmanına başvurun.

Afetler Sonrasında Çocuklarla Çalışmada Temel İlkeler

- ❖ Öncelikle çocuğun içinde yaşadığı koşulların kısa sürede düzeltilmesi, barınma, sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli düzenlemelere yardım ve destek sağlanmalı.
- ❖ Çocuğun bu dönemde yakınları ya da kendisini seveceğine, bakım vereceğine ve koruyacağına güvendiği kimselerle birlikte olması sağlanmalı. Özellikle anne veya babasını ya da her ikisini birden kaybeden çocuklara dikkat edilmelidir. Eğer travmatik olay sırasında çocuk ailesinden ayrı kalmışsa olabildiğince hızlı bir biçimde ailesiyle buluşturulmalıdır.
- ❖ Çocukların olay öncesi günlük yaşam biçimlerine en yakın koşullara olabildiğince çabuk kavuşturulmaları amacıyla eğitim, oyun, spor ve sanat olanakları sunulmalıdır.
- ❖ Çocukların konuşmama, sessiz kalma, içe kapanma durumlarının gözlenmesi ve nedenlerinin araştırılması gerekir.
- ❖ Çocukların kendileri ve özel yaşantıları hakkında konuşmaya pek alışık olmamaları, duygularını tanımlamakta zorlanmaları, travmatik olayı konuşmanın acı vermesi, yetişkinlere

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

güvenmeme ya da onlardan çekinme nedeniyle konuşmuyor olabilecekleri göz önünde bulundurulmalı.

- ❖ Çocuklarla travmatik olay hakkında onların sarsılan güvenlerini onaracak biçimde konuşulması, sorularına yaşa uygun yanıtlar verilmesi konusunda aileye destek olunmalıdır.
- ❖ Çocuğun bakımından sorumlu yetişkinler, genellikle çocuklarıyla travmatik olay hakkında pek de konuşmak istemezler, olay hiç olmamış ya da önemli değilmiş gibi davranırlar. Bu durum çocukların olaylar hakkında kendi senaryolarını üretmelerine neden olur. **Travmatik bir yaşantıdan sonra çocukla konuşmak onun bu olayı zihninde şekillendirip belli anlamlar yükleme sürecini olumlu yönde etkiler.**
- ❖ Çocuk, genç ve yetişkin hangi yaşta olursa olsun, travmatik yaşantılar sonrasında birlikte acı deneyimler yaşamış bireylerin yaşadıklarını ilişkilendirmelerine, dışa vurmalarına, olaylar sırasında ve sonrasında katlanmak zorunda kaldıkları düşüncelerini dışa vurmalarına, fiziksel ve duygusal tepkilerini anlatmalarına olanak verilmelidir (Psychological First Aid, 2006).

Afetin Çocuklar Üzerindeki Etkilerine Karşı Neler Yapabiliriz?

Afetin çocuklar üzerindeki psikolojik etkilerine yönelik aşağıda bazı öneriler sıralanmıştır (Erden, Erman ve Öztan, 2012; MEB, 2020; Uşak İl MEM, 2013):

- ✓ Çocuđu dinleyin, soru sormasına izin verin ve görüşlerine saygı gösterin. Çocuğun sorularına açık ve anlaşılır, sorduğu kadarı ile yaşına ve gelişim düzeyine uygun yanıtlar vermek, sakın bir ses tonuyla yüz yüze, çocuğun boyuyla aynı hızda konuşmak önemlidir.
- ✓ Okul çağı çocuklarının travmaya bağlı sıkıntıları aşmalarına yardımcı olunurken güvenliklerinin sağlanması da önemlidir.
- ✓ Ani ve yüksek sesler, yoğun görsel uyarıcılar olabildiğince azaltılmalıdır. Çocukların uyuyabilecekleri, dinlenebilecekleri sakın bir yer sağlanmalıdır.
- ✓ Çocukların kaygı ve korku gibi yaşadıkları duyguları anlatmalarına izin verin. Uygun bir zamanda, deprem sonrası yaşanan duyguların normal olduğunu anlatın.
- ✓ Çocuğun hayatında görülen ve çocuğu etkileyebilecek yeni gelişmeler ya da değişikliklerle ilgili bilgi alın ve aile üyeleriyle ilgili yeni bilgi toplayın.
- ✓ Özellikle afetten büyük yara almış, kayıplara uğramış ya da olumsuz koşullara maruz kalmaya devam eden çocuklarda afet sonrası tepkiler uzun süre devam edebilir. Onlarla önceden konuşarak bu tepkilerle baş edebilmek için ne yapabileceklerini belirleyebilirsiniz. Ayrıca ebeveynleri ve okul arkadaşlarını da çocuğa gereken destek konusunda bilinçlendirebilirsiniz.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

- ✓ Çocukların güvende olduklarını hissetmek için sizin yardımınıza ihtiyaçları var. Her zamankinden biraz daha fazla ilgi, yakınlık ve şefkat göstererek çocukların toparlanmasına büyük katkı sağlayabilirsiniz.
- ✓ Gerçekçi bir şekilde artık güvende olduklarına dair çocuklara moral verin.
- ✓ Çocukları okul sonrası etkinliklerle meşgul ederek onların okula ve sosyal yaşama yeniden katılmalarını sağlayabilirsiniz.
- ✓ Deprem gibi zorlu olaylarda çocuklar, dikkatli ve düşünceli davranma, cesaretli olma ve umut gibi güçlü yönlerini açığa çıkarırlar. Özellikle bugünlerde çocukların çaba, kararlılık, fedakârlık ve sevgi göstermek gibi olumlu davranışları için onları takdir edin.
- ✓ Çocuklarla sohbet etmek, birlikte resim yapmak ya da oyun oynamak çocukların yaşadıkları bu zorlu süreci atlatmaları için en sağlıklı ve doğal yoldur.
- ✓ Çocukların afet sonrasında yeniden toparlanmaları için onlarla birlikte hoşça vakit geçirecek aktiviteler yapmak oldukça önemli ve gereklidir. Çocukları normal yaşantılarına döndürebilmek için oyuncak, oyun, kitap okuma, masal anlatma, oyun parkına götürme, yaşıtlarıyla bir araya getirmek, resim yapmak, drama etkinlikleri, grup çalışmaları yapılmalıdır.
- ✓ Öğrencilerin birçoğu ölüm veya yer değiştirme gibi nedenlerle arkadaşlarını kaybetmiş olabilirler. Bu yüzden çocuklara yeni arkadaşlıklar kurma ya da kesintiye uğrayanları yeniden başlatma yönünde yardımcı olabilirsiniz.
- ✓ Çocuklar için günlük rutinleri korumak çok önemlidir. Bu nedenle çocuklarının yemek, oyun ya da uyku saatlerinin

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

değişmemesine özen göstermeleri konusunda ebeveynler bilgilendirilebilir.

- ✓ Ayrılık kaygısı gösterdiklerinde anlamaya çalışmak, sabırlı ve yumuşak davranmak önemlidir.
- ✓ Okul çağındaki çocukların dikkatleri kolayca dağılabileceğinden okulda ve evde fazla çalışmaları beklenmemelidir. Basit ve yapılandırılmış görevler, küçük sorumluluklar almalarına fırsat verilmelidir.

Öğretmenlere Yönelik Öneriler

- ✓ Kendinize bakmayı ihmal etmeyin. Fiziksel sağlık ve ruh sağlığı birbiriyle yakından ilişki içinde olduğundan mümkün olduğunca düzenli beslenmeye, yeterince dinlenmeye ve spor yapmaya özen gösterin.
- ✓ Afet sonrası oldukça stresli bir dönem olduğundan yaşananlara ilişkin yoğun duygusal tepkiler ortaya çıkabilir. Duygularınızı bastırmayın ve güçlü yanlarınızı anımsayın.
- ✓ Günlük rutin işlerinize dönmek için çaba harcayın.
- ✓ Güvendiğiniz ve birbirinize her zaman destek olduğunuz kişilerle düzenli olarak iletişim kurmaya devam edin.
- ✓ Sizi anlayabildiğini düşündüğünüz diğer insanlara deprem anında ve sonrasında yaşadıklarınızdan, düşüncelerinizden ve duygularınızdan bahsedin.
- ✓ Yaşadıklarınızı birileriyle konuşmaya hazır değilseniz, bunları yazmayı deneyin.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

- ✓ Afetler; dünyaya, yaşama, geleceğe, amaçlarımıza ve ilişkilerimize yönelik duygu ve düşüncelerimizi sarsabilir. Bu yüzden, afetler sonrasında yaşamınızı bütünüyle değiştirecek ani kararlar vermeyin.
- ✓ Olay ile ilgili haberleri aşırı şekilde takip etmekten, sürekli tekrarlayan görüntüleri izlemekten vb. kaçınin.
- ✓ Birkaç hafta sonrası, yaşadığınız travmanın olumsuz psikolojik etkileri devam ediyorsa bir ruh sağlığı uzmanı ile görüşebilirsiniz.

Hangi Durumlarda Ruh Sağlığı Uzmanına Başvurulmalıdır?

*Olayın boyutları yetişkinler tarafından tam olarak anlaşılammışsa ve çocuk olaydan 6-12 ay sonrasında bile davranış değişiklikleri göstermeye devam ediyor, belirtiler çocuğun günlük işlevlerini bozacak kadar şiddetli düzeyde ise bir uzmana başvurmak gerekli olabilir. **Ancak ruh sağlığı ve hastalıkları uzmanına sevk gerekliliği, aileye daha fazla incinmemeleri için özenle anlatılmalıdır.** Aileye ve çocuğa;*

- *Çok zor günler geçirmekte oldukları,*
- *Bu kadar büyük sıkıntıları yaşayan herkesin benzer ruhsal belirtiler gösterebildikleri,*
- *Ruhsal belirtilerin günlük işlevleri engellemeye başladığı noktada mutlaka tedavi gerektirdiği,*
- *Tedavinin görüşmeler ve gerektiğinde ilaç yoluyla olacağı aktarılmalıdır.*

Doğal Afet Durumunda Okulda Yapılması Gerekenler

Tahliye planlarına uygun olarak okulun boşaltılmasına destek olunur.

Toplanma alanındaki öğrenci, öğretmen ve diğer personelin güvenliğini sağlayıcı tedbirlerin alınmasında yardımcı olunur.

Gerektiğinde acil müdahale için ilgili kişi ve kurumlarla (AFAD, polis, itfaiye, ambulans, hastane, veli vb.) bağlantı kurulur ve işbirliği yapılır.

Psikolojik İlk Yardım Süreci (PIY) işletilir.

Sosyal yardıma ihtiyacı olduğu tespit edilen öğrenciler için ilgili kurumlarla (Sivil Toplum Kuruluşları, Sosyal Yardım Fonları vb.) bağlantıya geçilir.

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yardım ekiplerinin kendilerinin de ikinci düzeyde etkilenme ihtimalleri yüksek olduğundan psikososyal müdahale çalışmalarında en az iki kişilik ekipler halinde çalışılmalıdır.

Bilgi kirliliğini önlemek için “ortak dil” kullanımı konusunda öğretmenlere yönelik bilgilendirme yapılmalıdır.

Okul idaresi, öğretmenler ve diğer personel toparlanma sürecini başlatacak ve sürdürecektir. Normalleşme sürecinde okulun önemi vurgulanır. Okulun işleyişine devam etmesi desteklenir.

Öğretmenlere, öğrenci ve velilere yönelik olayın etkileri, görülebilecek tepkiler, başa çıkma yöntemleri gibi konularla ilgili yazılı bilgilendirme yapılır.

Olay sonrasında olaydan psikolojik olarak etkilenen kişilerin tespit edilir.

Okul Psikososyal Koruma, Önleme ve Müdahale Ekibince olay sonrasında yapılabilecek çalışmalar planlanır (Bireysel Görüşme, Psikolojik Bilgilendirme ve Anlamlandırma, Psikoeğitim, Sınıf Temelli Müdahale, Grupla Psk. Danışma, Sağlık Kişi/Kurumlarına Sevk, Grup/Sınıf Etkinlikleri, Ev/Hastane Ziyareti vb.).

PİY NEDİR?

Sphere (2011) ve IASC'e (2007) göre, psikolojik ilk yardım (PİY), acı çeken ya da desteğe ve yardıma ihtiyaç duyan kişiye sunulan insani ve destekleyici müdahale olarak tanımlanmaktadır. PİY aşağıdaki konuları içermektedir (akt. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği, 2014):

- Kişileri zorlamayan pratik bakım ve destek sağlamak,
- İhtiyaç ve kaygıları belirlemek,
- İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmak (gıda, su, bilgi alma vb.),
- İnsanları konuşmaya zorlamadan dinlemek,
- Rahatlatıp sakinleşmelerine yardımcı olmak,
- İnsanların bilgi edinmesi, hizmetlere ve sosyal desteklere ulaşmaları için yardım sağlamak,
- Kişileri gelecekteki olası zararlardan korumak.

PİY NE DEĞİLDİR?

- Sadece profesyonellerin yapabileceği bir şey değildir.
- Profesyonel psikolojik danışmanlık değildir.
- PİY strese neden olan olayın detaylı bir şekilde tartışılmasını içermediği için “psikolojik anlamlandırma (debriefing)” değildir.
- Kişilere başlarına ne geldiklerini analiz etmelerini ya da zaman ve olayları sıralamalarını istemek değildir.
- PİY, insanların hikâyelerini dinlemek için hazır bulunmayı içermesine rağmen, onlara olaydaki duygu ve tepkilerini anlatmaları için baskı yapmak değildir.

GÖÇ

Göç; siyasal, ekonomik, dini, sosyal ve diğer nedenlerle kişilerin veya toplulukların hayatlarının tamamını ya da bir kısmını geçirmek üzere mevcut yaşam alanlarından başka bir yere yerleşmek koşuluyla yer değiştirmesidir (Adıgüzel, 2018).

Göçmenlerin Yaşayabilecekleri Zorluklar

- Göç sürecinde işkence, kayıp, yitirme duygusu, yas, stres bozukluğu
Göç sonrası;
- Can güvenliği
- Barınma
- Yiyecek ve içecek bulabilme, temiz suya erişebilme güçlüğü
- Giyecek ve hijyen sorunları
- Yeniden sosyalleşme ve kültürleşme
- Dışlanma ve ayrımcılık
- Kültür şoku
- Dil problemi
- İş bulmada güçlük
- Güvensizlik, yalnızlık, korku, çaresizlik duyguları

- Eski yaşamlarındaki konumlar, ilişkiler kaybedildiğinden pasif, değersiz, işe yaramaz hissetme
- Çabuk değişen ruh hali, şüphe, intikam, vazgeçme, nefret gibi stres semptomları (Bugay, Karakedi, Erdur-Baker, 2016; Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018c).

Göçmen Öğrencilerin Uyum Sürecinde Psikolojik Danışmanların/Rehber Öğretmenlerinin Rolü

Aşağıda okullarda çalışan psikolojik danışmanlar/rehber öğretmenler için bazı öneriler özetlenmiştir (Bugay, Karakedi, Erdur-Baker, 2016; Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018c):

- ✓ Psikolojik danışmanlar/rehber öğretmenler göçle gelen öğrencilerin kültürel özellikleri, yaşam biçimleri, göç öncesi, göç anı ve göç sonrası yaşanan sorunlar hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir.
- ✓ Psikolojik danışmanların/rehber öğretmenlerin göçmen çocuk ve ergenlerle empati kurabilmesi ve öznel duygu durumlarını doğru anlamlandırabilmesi için bireylerin davranışlarına yön veren kültürel kodlarını, duygu ve düşünce referans

KEÇİÖREN REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

çerçevesinin kültürel temellerini, kalıp yargılarının çok iyi bilmeleri gerekmektedir.

- ✓ Psikolojik danışmanların/rehber öğretmenlerin psikolojik destek sağlayacağı göçmen çocuklara yönelik hazırlık yaparken onların kültürel değerleri ve inançları doğrultusunda yardım sürecini planlaması gerekmektedir. Bu süreçte rehberlik öğretmeni kıyafet tarzının uygunluğu, öğrencinin dokunma davranışı ile ilgili hassasiyeti, öğrencilerin inançsal yapısı ve ailesel hiyerarşik durumları gibi birçok boyutu göz önünde bulundurmalıdır.
- ✓ “Dostluk”, “sevgi”, “barış” ve “koruma” gibi kelimelerin işaret dilindeki karşılıkları öğretilip okul içinde kullanılabilir.
- ✓ Çocuklara duygu ve düşüncelerini dil haricindeki dans ve sanat gibi farklı iletişim biçimleriyle, soyut bir şekilde ifade etmeleri kazandırılabilir.
- ✓ Göçmen öğrencilerin dil ve kültürlerini okul personeline ve diğer öğrencilere tanıtacak atölye, seminer vb. faaliyetler organize edilebilir.
- ✓ “Merhaba”, “iyi”, “gel” ve “teşekkür ederim” gibi çocuğun anadilinden bazı basit ifade ve kelimeler çocuğun kendisini daha iyi ve güvende hissetmesini sağlamak amacıyla kullanılabilir.

- ✓ Psikolojik danışman/rehber öğretmen, göçmen danışanın dilini bilmemesi durumunda tercüman desteği alabilir. Ayrıca dil ve iletişimle ilgili engelleri aşabilmek için müzik, dans, drama ve hikaye anlatımı gibi farklı yöntemler daha etkili olabilir.
- ✓ Psikolojik danışman/rehber öğretmen, göçmen çocuklar ile güvenli ve açık iletişim ortamında konuşup bu öğrencilerin karşılaştığı sorunlar hakkında daha fazla bilgi edinmelidir.
- ✓ Psikolojik danışman/rehber öğretmen bu öğrencilerin ihtiyaçlarını savunup onlar için daha uygun eğitim süreçlerinin oluşturulmasını desteklemelidir.
- ✓ Psikolojik danışman/rehber öğretmen göçmen öğrencilerin ailelerini okul aile birliğine katılmaları konusunda destekleyebilir. Böylece göçmenlerin seslerinin duyulması ve okul ile ilgili karar alma süreçlerinde daha aktif bir rol almaları sağlanabilir.

NE ZAMAN UZMAN YARDIMI ALMALI?

- Okula gelmekte zorlanıyor ve derslere düzenli katılamıyorsa
- Öğrenme güçlüğü yaşıyorsa
- Akranlarıyla sosyal sorunlar yaşıyorsa
- Evde gerekli bakımı alamıyorsa
- Saldırgan ve itaatsiz tavırlar gösteriyorsa
- Dikkatini toplamakta sorun yaşıyorsa
- Ağrı ve acı gibi fizyolojik sorunlardan çok şikayet ediyorsa
- Sürekli kabuslar ve rahatsız edici görüntüler görüp bunlar aklına geliyorsa
- Gün boyunca yorgun ve bitkin görünüyorsa
- Sürekli endişeli ve kaygılı davranışlar sergiliyorsa uzmandan yardım alınması önerilmektedir.

OKULLARDA KRİZ DURUMLARINDA MEDYA İLE İLETİŞİM

Devlet memurlarının, basına bilgi ve demeç vermesine ilişkin düzenleme 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 15'inci maddesinde düzenlenmiştir.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu

Basına Bilgi veya Demeç Verme - Madde 15

Devlet memurları kamu görevleri hakkında basına, haber ajanslarına veya radyo ve televizyon kurumlarına bilgi veya demeç vermezler. Bu konuda gerekli bilgi ancak bakanın yetkili kılacağı görevli illerde valiler veya yetkili kılacağı görevli tarafından verilebilir.

İLÇEMİZ İÇİN ARANABİLECEK ACİL DURUM TELEFONLARI

ANKARA VALİLİĞİ: 306 66 66

KEÇİÖREN KAYMAKAMLIĞI: 358 58 30

KEÇİÖREN BELEDİYESİ SANTRAL: 361 10 65 - 0530 917 52 76

FEN İŞLERİ MÜDÜRLÜĞÜ: 361 10 65 / 1244

TEMİZLİK İŞLERİ MÜDÜRLÜĞÜ: 361 10 65 / 1131

PARK VE BAHÇELER MÜDÜRLÜĞÜ: 361 10 65 / 1125

ANKARA İL MİLLİ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ: 306 86 00-04-05

İLÇE PSİKOSOSYAL KORUMA, ÖNLEME VE KRİZE MÜDAHALE EKİBİ:
361 19 10-11-12/1711

KEÇİÖREN RAM: 316 23 72/137-139

ANKARA İL EMNİYET MÜDÜRLÜĞÜ: 303 55 55

KEÇİÖREN İLÇE EMNİYET MÜDÜRLÜĞÜ: 380 41 41 – 380 61 61

ASKİ KEÇİÖREN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ: 616 21 63

POLİS İMDAT: 155

AMBULANS: 112

YANGIN İHBAR: 110

SAĞLIK DANIŞMA: 184

CENAZE HİZMETLERİ: 188

AFET VE ACİL DURUM (AFAD) ÇAĞRI MERKEZİ: 122

UYUŞTURUCU İLE MÜCADELE DANIŞMA VE DESTEK HATTI: 191

BİLİNMEYEN NUMARALAR: 11880

KEÇİÖREN EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİ: 356 90 00-03-05-07

ANKARA ATATÜRK GÖĞÜS HASTALIKLARI VE GÖĞÜS CERRAHİSİ
EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİ: 567 70 00

ANKARA GÜLHANE EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİ: 304 20 00

ANKARA MESLEKİ VE ÇEVRESEL HASTALIKLAR HASTANESİ: 580 83 95

ANKARA MESLEK HASTALIKLARI HASTANESİ: 580 83 95

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y. (2018). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aksoy, H. H.,& Aksoy, N. (2003). Okullarda krize müdahale planlaması. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 36, 1-13.
- Atay, İ. T. ve Kerimoğlu, E. T. (2003). Ergenlerde intihar davranışı. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 10(3), 128-139.
- Ballou, M.B. ve Litwack, L. (1998). Crisis theory: Counseling out-of-control people. L. L. Palmatier (Der.), *Quality school community applying William Glasser's choice theory* içinde (55-74). Washington: Accelerated Development.
- Beşeri, M. (2009). *Doğal afetler*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Bilge, F., Emir-Öksüz, E. (2016). Kriz kuramları.
- Bugay, A., Karakedi, G. ve Erdur-Baker, Ö. (2016). Zorunlu göç ve mülteci psikolojisi. Ö. Erdur-Baker ve T. Doğan (Ed.), *Kriz danışmanlığı* içinde (361-398). Ankara: Pegem Akademi.
- Caplan, G. (1964). *Principles of preventive psychiatry*. New York: Basic Books.
- Demirli-Yıldız, A., Sevil-Gülen, Ö.ve Erdur-Baker, Ö. (2016). Kriz, kriz tepkileri ve kriz danışmanlığı. Ö. Erdur-Baker ve T. Doğan (Ed.), *Kriz danışmanlığı* içinde (3-28). Ankara: Pegem Akademi.

- Demirli Yıldız, A. (2018). Okul öncesi ve ilkokulda krize müdahale. Z. Hamamcı ve F. Türk (Ed.), *Okul öncesi ve ilkokulda psikolojik danışma ve rehberlik* içinde (325-342). Ankara: Nobel.
- Duman, T. N. (2016). Alkol madde bağımlılığı ve psikolojik müdahale yöntemleri. Ö. Erdur-Baker ve T. Doğan (Ed.), *Kriz danışmanlığı* içinde (399-430). Ankara: Pegem Akademi.
- Dyregrov, A. (1999). *Kritik olayları, travmaları ve kayıpları takip eden psikolojik bilgilendirme: grup liderleri için kılavuz kriz psikolojisi merkezi*. Bergen. Norveç.
- Erden, G., Erman, H. ve Öztan, N. (2012). Çocuklar ve ergenlerde travmatik yaşantılar ve baş etme. *Psikososyal Uygulamalar Eğitim Kitabı* içinde (105-147). Ankara: Ofis Ostim.
- Eskin M., Akoğlu A. ve Uygur, B. (2006) Traumatic life events and problem solving skills in psychiatric outpatients: relationships with suicidal behavior. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17, 266 275.
- Jones, M., Paterson, L., ve Southwest Regional Lab., L. A. C. (1992). Preventing chaos in times of crisis: A guide for school administrators. 17 Ocak 2020 tarihinde <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=ED350700&lang=tr&site=ehost-live> adresinden erişildi.
- Kanbur, N. (2017). Gençler maddeyi neden kullanıyorlar? *Ulusal Ergen Sağlığı Kongresi Gençlerde Madde Kullanımının Önlenmesi Gençlik Çalıştayı* içinde (1-10). Eskişehir: Tez Ofset Matbaacılık.
- Kanel, K. (2003). *A guide to crisis intervention*. USA: Brooks/Cole.

- Kaya, M. (2015). *Lise öğrencilerinin yaşadıkları gelişimsel ve travmatik sorunlar: Velilerin, öğretmenlerin ve öğrencilerin gözünden*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kurşuncu, M. A. (2016). Okullarda krize müdahale ve ebeveynlerle çalışma. Ö. Erdur-Baker ve T. Doğan (Ed.), *Kriz danışmanlığı* içinde (433-458). Ankara: Pegem Akademi.
- Kültegin, Ö., Tari, I. ve Yılmazçetin-Eke, C. (2006). *Okullarda suç ve şiddeti önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları.
- MEB/UNICEF Psikososyal Okul Projesi (2001). *Travma Sonrası Normal Tepkiler Psikoeğitim El Kitabı*. Ankara.
- Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. *Danışmanlık tedbiri uygulamaları el kitabı*. Ankara.
- Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2018a). *Psikososyal Güçlendirici Destek Programı Ölüm-Yas Travması*. Ankara.
- Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2018b). *Psikososyal Güçlendirici Destek Programı Doğal Afet Travması*. Ankara.
- Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2018c). *Psikososyal Güçlendirici Destek Programı Göç Travması*. Ankara.
- Öztaş, N. (2012). Afetlerde psikososyal yaklaşımlar. *Psikososyal Uygulamalar Eğitim Kitabı* içinde (147-173). Ankara: Ofis Ostim.
- Psikososyal Koruma, Önleme ve Krize Müdahale Hizmetleri Yönergesi (2019). *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, 2739.
- Psychological First Aid* (2006). National child traumatic stress network. National Center of PTSD.

- Sayı, I. (1992). Olağanüstü koşullarda krize müdahalenin yeri ve önemi. *Kriz Dergisi*, 1(1), 4-7.
- Sayı, I. (2000). *Kriz ve krize müdahale*. Ankara: Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sivri, S. (2017). Madde bağımlılığının belirtileri nelerdir? 5 Şubat 2020 tarihinde <https://www.haberturk.com/saglik/haber/1627260-madde-bagimliliginin-belirtileri-nelerdir> adresinden erişildi.
- Sonneck, G., Goll H., Herzog H., Klejna M., Kuess S., Pröbsting E., ... Ziegelbauer B. (2000). *Krize müdahale ve intiharı önleme*. (Y. Sözer Çev.) Ankara: Türkiye Sosyal Psikiyatri Derneği Yayını.
- TC Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2020). Aileler için çocuklara yardım kılavuzu.
- Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği. (2014). *Psikolojik ilk yardım: Saha çalışanları için rehber*. (Ö. Erdur Baker Çev. Ed.)
- Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı Yeşilay (TBM). (2015). *Formatör ve Uygulayıcı İçin Kılavuz Kitabı*. İstanbul.
- Uşak İl Milli Eğitim Müdürlüğü. (2013). *Krize Müdahale El Kitabı*.
- Uzun, F. (2017). Madde kullananlarda rehberlik ve araştırma merkezlerinin rolü. *Ulusal Ergen Sağlığı Kongresi Gençlerde Madde Kullanımının Önlenmesi Gençlik Çalıştayı* içinde (52-57). Eskişehir: Tez Ofset Matbaacılık.